

Knygų lentynoje

APIE STAČIATIKIŲ BAŽNYČIĄ LIETUVOJE XX AMŽIUJE

Rec. *Laukaitytė R. Stačiatikių Bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje.*

Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2003. 316 p.

Pastaraisiais metais mūsų šalies istorikų mokslinių tyrimų akiratyje atsідūrė Stačiatikių Bažnyčios Lietuvoje praeitis, tiksliau, susidomėjimas minėtos bažnyčios raida XX amžiaus įvykių verpetuose. 2003 metais šis susidomėjimas įgavo apčiuopiamą išraiškos formą, t. y. pasirodė iš karto dvi monografijos (R. Laukaitytės bei A. Marcinkevičiaus ir S. Kaubrio¹), skirtos Stačiatikių Bažnyčios Lietuvoje istorijai, tiesa, šiek tiek besiskiriančios tyrinėjimų chronologinėmis ribomis. Šių eilučių autorius, prisidėjęs prie vienos iš minėtų monografių pasirodymo, norėtų išsakyti keletą pastebėjimų apie kolegės istorikės Reginos Laukaitytės knygą. Joje apžvelgiama Stačiatikių Bažnyčios Lietuvoje istorija XX amžiuje, nors chronologine prasme tiksliau būtų teigti, jog autorė pagrindinį dėmesį sukoncentravo 1918–1990 metų įvykiams analizuoti. Aptariamas mokslinis tyrimas pasižymi gausia šaltinių ir istoriografijos baze. Panaudoti įvairių Lietuvos archyvų fondų ir bibliotekų rankraštytų dokumentai, kai kurie lietuviški ir rusiški periodiniai leidiniai, taip pat kitų rūšių šaltiniai (pvz., atsimi-

nimai), remiamasi naujausia Lietuvos, Lenkijos ir Rusijos istoriografija. Knygą sudaro trys skyriai, autorės sukomponuoti laikantis chronologinio principo: Stačiatikių Bažnyčia Lietuvoje (1918–1940 m.), Stačiatikių Bažnyčios padėtis 1940–1944 m. ir Stačiatikių Bažnyčia sovietinėje Lietuvoje. Taigi galima susidaryti įspūdį, jog Stačiatikių Bažnyčiai Lietuvoje per nepilną šimtmetį teko egzistuoti ne kartą pasikeitusiomis politinėmis, ekonominėmis, socialinėmis ir kultūrinėmis sąlygomis, tad autoriui teko „keliauti laiku“ ir analizuoti savo tyrimo objektą įvairių valstybinių santvarkų kontekste.

Knygoje daug dėmesio skiriama Stačiatikių Bažnyčios prisitaikymui po 1918 metų pasikeitusioje politinėje terpėje Lietuvoje, integracijos į Lietuvos valstybinį ir visuomeninį gyvenimą problemai, santykiams su Lietuvos vyriausybe ir Katalikų Bažnyčia. Aptarti gana painūs bažnytinės nuosavybės restitucijos prieštaravimai, kanoninio pavaldumo problema, taip pat Stačiatikių Bažnyčios, kaip rusų tautinės ir kultūrinės tapatybės puoselėtojos, vaidmuo. Trumpas, tačiau originalus antrasis skyrius, kuriame atskleidžiami Stačiatikių Bažnyčios Lietuvoje santykiai su nacistų režimu, ana-

¹ *Marcinkevičius A., Kaubrys S. Lietuvos Stačiatikių Bažnyčia 1918–1939 m. Vilnius: Vaga, 2003.*

lizuojamos Pabaltijo egzarcho metropolito Ser-gijaus (Voskresensko) palankumo Vokietijai aplinkybės ir priežastys bei tragiškas šio dvasininko likimas. Manychiau, jog ypač solidus yra trečiasis knygos skyrius, kuriame nagrinėjama išskirtinė kitų konfesijų atžvilgiu Stačiatikių Bažnyčios padėtis sovietų Lietuvoje, Stačiatikių Bažnyčios politinis nusistatymas ir ypatingi santykiai su sovietų saugumo tarnybomis, jos išnaudojimas propagandinei kovai su Katalikų Bažnyčia ir t. t. Skyriaus turinys, prisodrintas iki šiol Lietuvos istoriografijoje mažai žinomų faktų, užbaigiamas originaliomis išvadomis. Nemažą monografijos dalį užima šeši priedai, iš kurių vertėtų išskirti autorės kruopščiai parengtą ir plačiu šaltinių spektru paremtą Lietuvos stačiatikių cerkvių 1918–1990 metais metriką. Skaitytoją turėtų maloniai nuteikti ikonografinė medžiaga, kurią daugiausia sudaro retos, beveik neskelbtos cerkvių ir stačiatikių dvasininkų fotografijos, taip pat keletas įvairių laikotarpių Lietuvos cerkvių žemėlapių. Pateikiamas suminis šaltinių ir istoriografijos sąrašas. Tiesa, kai kurie prieduose esantys dokumentai, manychiau, yra „atitrūkę“ nuo dėstomosios dalies, autorei vengiant juos išsamiau susieti su tyrimo kontekstu.

Suprantama, jog istorikė, sutelkdama dėmesį į beveik 100 metų tarpsnio įvykius, parašė labiau apžvalginio negu dedukcinio pobūdžio darbą. Pavyzdžiui, 84 puslapiuose, skirtuose Lietuvos stačiatikių vyskupijos raidai tarpukaryje, neįmanoma visapusiškai išplėtoti kai kurių problemų, dėl objektyvių priežasčių ji liko neaparta kai kuriais aspektais. Autorė įvade teigia naudojusi tarpukario stačiatikių, rusų ir lietuvių spaudą, tačiau pastarosios dvi pozicijos išnašose atsispindi fragmentiškai. Tai būdingiausia pirmajam skyriui, nors 1918–1940 metų Lietuvos konfesinių įstaigų saviraiškos periodiniuose leidiniuose galimybės buvo ypač didelės. Knygoje pagrįstai dažnai remiamasi

Lietuvos stačiatikių vyskupijos oficiozu², tačiau galbūt nepelnytai užmirštama pasaulietinė periodika rusų kalba (pvz., *Ехо, Литовский голос, Наша жизнь* ir kt.). Pastaruosiuose leidiniuose skelbti Lietuvos stačiatikių vyskupijos ir parapijų institucijų posėdžių protokolai, pateikiamos tikinčiųjų bendruomenių ir draugijų ūkinės, kultūrinės bei labdaringos veiklos iniciatyvos, ataskaitos ir t. t. Platesnis lietuviškos spaudos (pvz., *Lietuvos, Lietuvos aidas*) publikacijų naudojimas galbūt nepraturtintų šios monografijos naujais faktais, tačiau leistų apibendrinti visuomenėje vyravusias nuostatas Stačiatikių Bažnyčios atžvilgiu. Pridurčiau, jog efektyvesnis Lietuvos valstybės istorijos archyvo fondų (pvz., Lietuvos dvasinės tarybos) išnaudojimas paryškintų dalį knygos pirmojo skyriaus akcentų, ypač atskleidžiant stačiatikių vyskupiją sukretusius 1919–1922 metų įvykius „Kauno Lietuvoje“ ir Vilniuje.

Pirmojo skyriaus skirstymas į poskyrius bei šių poskyrių pavadinimų formuluotės stokoja preciziškumo. Pavyzdžiui, poskyriuose „Lietuvos vyskupija, jos valdymas“ ir „Valstybės politika“ susipina gimininga problematika, tiksliau, Lietuvos stačiatikių vyskupijos valdymo problemos „neišsitenka“ specialiai joms skirtame poskyryje, bet atsispindi ir kituose, kuriuose aptariami valstybės politikos ir bažnyčios nuosavybės restitucijos klausimai. Klaidina poskyrio „Valstybės politika“ pavadinimas, autorės suformuluotas nenurodant aiškių chronologinių ribų, nors faktiškai čia apsiribojama 1918–1926 metų laikotarpiu. Lietuvos valstybės politika Stačiatikių Bažnyčios atžvilgiu A. Smetonos laikais „ištirpsta“ tolesnių poskyrių kontekste, nors, kita vertus, gana nuosekliai apibendrinama tyrimą vainikuojančiose išvadose.

² Голос Литовской Православной Епархии, 1924–1940.

Knygoje aptartas Lietuvos stačiatikių metropolito Eleuterijaus paskyrimas Rusų Stačiatikių Bažnyčios Vakarų Europos egzarchato valdytoju ir su šiomis pareigomis susijusi veikla. Autorė nuosekliai apibendrina į Vakarų Europą emigravusių rusų stačiatikių vyskupų nesutarimus ir susiskaidymo priežastis, tačiau nepatikslo minėto egzarchato geografinių kontūrų, t. y. liko nekonkrečiai metropolito Eleuterijaus jurisdikcijos zona. Praverstų paaiškinimas, kurių valstybių parapijos pripažino jo valdžią, o kurių – Maskvos patriarchato nušalintojo metropolito Eulogijaus (Georgijevskio) bei Konstantinopolio patriarchato įtaką. Pavyzdžiui, žymaus Vilnijos stačiatikių veikėjo V. Bogdanovičiaus teigimu, 1936 metais Maskvos patriarchatui Vakarų Europos valstybėse priklausė tik keturios parapijos (trys Paryžiuje ir viena Berlyne)³.

Autorės teigimu, lietuvių visuomenė neabejojo Lietuvos vyriausybės politikos Stačiatikių Bažnyčios atžvilgiu teisingumu, ypač sprendžiant cerkvių ir iš katalikų konfiskuotų bažnyčių nuosavybės klausimus. Dėl šių bažnyčių priklausomybės katalikams nekilo diskusijų, bet „tikrųjų“ cerkvių nusavinimas iš stačiatikių, drįsčiau teigti, buvo nevienareikšmiška problema. Visgi kokiais šaltiniais remiantis tapatinamas valstybės ir visuomenės požiūris? Kokie šaltiniai išreiškia visuomenės požiūrį, juo labiau kad autorė labai rezervuotai remiasi lietuviška spauda? Lietuvių visuomenės požiūrio sklaida vis dėlto egzistavo. Ji priklausė nuo individų politinių požiūrių, konfesinės ir socialinės priklausomybės. Pavyzdžiui, ne itin krikščionims artimas veikėjas dr. J. Purickis viešai išsakė nuosaikią nuomonę Kauno soboro nugriovimo klausimu ir pasiūlė tautiečiams kri-

tiškai įvertinti savo praecities poelgius: „Bet argi visus carizmo pastatus ir vergijos paminklus turim nugriauti? Tada turėtumėm nugriauti, turbūt, trečdaliį viso Kauno (...). Tik prisiminus tą vergiją, reikia prisiminti ir tuos, kuriais mūsų tauta prie vergijos priėjo.“⁴ Apskritai nuosaukumas rusų tautos ir kultūros atžvilgiu buvo būdingas lietuvių inteligentams, baigusiems aukštuosius mokslus Rusijoje.

Neneigtina, kad Katalikų Bažnyčios nepakantumas neabejotinai nulėmė katalikų parapijiečių elgseną. Gaila, kad minėtos elgsenos išraiškos autorės plačiau neanalizuojamos, t. y. neatskiriamas oficialusis Katalikų ir Stačiatikių bažnyčių santykių lygmuo bei kasdienis katalikų ir stačiatikių pasauliečių bendravimas, kuris buvo gerokai nuosaikesnis negu dvasininkų ambicijų karai. Tai patvirtina gana didelis katalikų ir stačiatikių mišrių santuokų skaičius, rodantis, jog skirtinga tikyba netrukdydė atskiriems individams siekti gyvenimiškų tikslų. Kita vertus, lietuvių katalikų visuomenėje pasireiškė pragmatizmas, kai siekiant ištuokos arba antrosios santuokos įteisinimo (Katalikų Bažnyčia neduodavo tam leidimo), naudotasi Stačiatikių Bažnyčios paslaugomis.

Pritačiau, jog negatyvų Stačiatikių Bažnyčios įvaizdį stiprino Lietuvos stačiatikių metropolito Eleuterijaus toleruojamas Rusijos imperijos laikų vyskupijos struktūros atkūrimas, senų pažiūrų šventikų skyrimas į parapijas ir pan. Visgi gal būtų tikslinga išplėtoti pamąstymus, ar egzistavo alternatyva minėtam procesui? Manytina, kad net ir Rusijos imperijos centrinių gubernijų stačiatikių parapijos greičiausiai nebuvo perpildytos Joano Kronštadskio pažiūrų ir reputacijos dvasininkų, o Optinos vienuolyno atsiskyrelių autoritetas netapo dva-

³ *Богданович В.* Православная церковь в 1936 г. в Польше и за границей // Наше время. 2 января 1937 г., №. 1.

⁴ *Purickis J.* Dėl Kauno Soboro arba Įgulos bažnyčios // Lietuvos aidas, 1931, rugpjūčio 10, Nr. 178.

sinės stiprybės, išminties ir moralės pavyzdžiu daugeliui Lietuvos šventikų bei vienuolių. Jų reputaciją temdė politinio nusistatymo šešėlis. Tad kokiais kitais šventikais galėjo remtis metropolitas Eleuterijus? Ar metropolito sąmoningumo lygis buvo pažangesnis negu jo valdinių? Stačiatikių savimonės tyrimo klausimas lieka aktualus.

Stačiatikių Bažnyčios sovietinėje Lietuvoje istorija iš esmės atsispindi tik archyvuose šaltiniuose, kadangi ateizmą propaguojančios SSRS spaudoje ir periodiniuose leidiniuose neatsirado vietos religinei tematikai, nebent antireliginei propagandai. Taigi autorei neegzistavo šaltinių pasirinkimo įvairovė, būdinga tar-

pukario laikotarpiui, tačiau ji nuosekliai išnau-dojo šiuo metu prieinamus šaltinius ir profesio-naliai apibendrinė Stačiatikių Bažnyčios, SSRS ir LSSR valstybinių įstaigų dokumentų turinį.

R. Laukaitytės darbas vertintinas kaip tarpiniū mokslinio tyrimo rezultatų susumavimas. Neabejotinai daug vertingos informacijos šia tema slypi gretimū valstybiū, daugiausia Rusijos Federacijos, archyvū fonduose. Priėjimas prie šiū fondu (ypač sovietū saugumo institucijū) dokumentū Lietuvos istorikams kol kas dar problemiškas, todėl belieka viltis, kad ateityje jiems pavyks praverti minētū archyvū duris ir suteikti naują impulsą Stačiatikiū Bažnyčios Lietuvoje istorijos tyrimams.

Andrius Marcinkevičius